

ERFGOED BRUSSEL

Speciaal nummer
Open Monumentendagen
September 2019 | Nr031

Dossier **EEN PLAATS VOOR KUNST**

DOSSIER

KUNSTENAARS (Z)ONDER DAK?

DE TIJDELIJKE
BEWONING VAN
ERFGOEDLOCATIES

SEPTEMBRE TIBERGHIE
HISTORICA EN KUNSTCRITICA

Zicht op het centrale gedeelte van de "Réacteur". (© Mladen Bundalo)

Sinds de jaren 1990 zien we een tendens waarbij industriële gebouwen worden omgevormd tot artistieke laboratoria vanwege hun grote ruimten en uitzonderlijk karakter. Denken we maar aan het Kaaitheater, de Pianofabriek, of recenter de dansstudio P.A.R.T.S. Ook vastgoedpromotoren hebben dit potentieel ontdekt en tal van panden zijn de voorbije jaren verbouwd tot lofts of nieuwe bedrijventra. Toch telt het Brussels gewest vandaag nog een massa gebouwen die wachten op een nieuwe bestemming of de concrete uitvoering van een project. En kunstenaarscollectieven zijn nog altijd vragende partij voor geschikte werk- en repetitieruimten. De toelating voor een tijdelijke bewoning kan voor hen een oplossing bieden. Septembre Tiberghien gaat in dit artikel in op drie zeer verschillende sites en hun bewoners.

Tegen een achtergrond van woning-schaarste als gevolg van de stijgende bevolking en toenemende vastgoedspeculatie in Brussel moeten heel wat kunstenaars vaak genoegen nemen met zeer precare leef- en werkomstandigheden. Om hun activiteiten te kunnen voortzetten rijden ze tijdelijke contracten aan elkaar en moeten ze slecht betaalde jobs aannemen die hen weinig tijd laten om creatief bezig te zijn en zo hun kansen beknootten om erkend te worden en uiteindelijk van hun kunst te kunnen leven. De noodzaak om ruimten voor co-working, opslag of gedeelde ateliers te moeten huren – die vaak zeer duur zijn voor wat ze bieden (gemiddeld acht euro/m² voor een werkruimte die soms geen verwarming of andere voorzieningen heeft) – verergert een situatie die sowieso al moeilijk houdbaar is.

Deze situatie maakt het begrijpelijk dat het tijdelijk bewonen van leegstaande gebouwen, waarvan er

Afb. 1

De Brouwerij Atlas. Buitenzicht (A. de Ville de Goyet, 2015 © Urban.brussels).

trouwens meer dan genoeg zijn in Brussel en de omliggende gemeenten, de laatste tien jaar aanzienlijk is toegenomen, in die mate zelfs dat de politiek instrumenten heeft uitge-

werkt om de administratieve en juridische aspecten van dit stadsfenomeen te omkaderen en te faciliteren¹. Het principe is eenvoudig: in plaats van een goed te laten aftakelen tot het een nieuwe bestemming krijgt of het risico te lopen dat het gekraakt wordt, vergemakkelijkt men de ingebruikname door individuen of groepen die het exploiteren voor een doorgaans beperkte tijd. In ruil daarvoor onderhouden de tijdelijke bewoners de ruimten en betalen ze een minimum aan lasten. Een tijdelijke bewoning, die zelden gratis is, brengt zowel voor- als nadelen met zich mee. In vergelijking met een gewone locatie liggen de huurkosten veel lager en vaak gaat het om ruime vertrekken met een interessant architecturaal potentieel die zich goed lenen voor artistieke activiteiten. Anderzijds dienen de bewoners omwille van het tijdelijke karakter en de zeer korte ontruimingstijden haast permanent vertrekkenklaar te staan – wat

2

4

3

5

Afb. 2. Claude Cattelain, *Kiss Me Baby*. Installatie – kolom van gips, vier spanklemmen – H600 x B40 x D40 cm – 2018. Een kolom van gips wordt in een omhelzing tegen een betonnen pijler gedrukt door vier spanklemmen. (© J.Meier).

Afb. 3. Nicolas Bourthoumieux, *8 minutes*, installatie in situ, metaal en bladgoud, 2018. Poging om de loop van de zon door het gebouw vast te leggen door middel van een metalen boog. (© J.Meier).

Afb. 4. Nancy Moreno, *Oiseau captif*, Oost-Indische inkt op papier, 38,5 x 50,5 cm, 2018. (© J.Meier).

Afb. 5. Nicolas Bourthoumieux, *Sans titre*, installatie in situ, 2018. De neonbuizen, die oorspronkelijk aan het plafond hingen, werden neergelaten om een lichtend pad op de vloer te vormen. (© J.Meier).

opnieuw kan leiden tot onzekerheid en vormen van misbruik die soms nog erger zijn dan voordien.

In deze bijdrage willen we de impact nagaan die deze artistieke activiteiten kunnen hebben op de herwaardering van verwaarloosd bouwkundig erfgoed en bekijken we in een ruimer verband de rol en het belang van deze sites als laboratoria voor experimenten, die zelfs kunnen uitmonden in duurzame oplossingen. De gekozen locaties zijn de Brouwerij Atlas in Anderlecht, het voormalige klooster van de Gesù-kerk nabij de Kruidtuin en *Hectolitre*, gelegen in de gelijknamige straat, niet ver van het Vossenplein. Wij vonden dat deze plaatsen onze aandacht verdienen zowel door hun architecturale kwaliteiten, die getuigen van een rijk industrieel, eeuwenoud of volks verleden, als vanwege de vastberadenheid die de kunstenaars aan de dag leggen en het belang dat ze hechten aan een goede dialoog met het publiek en de gemeenschap in brede zin. Wij voerden op deze drie plaatsen gesprekken met de gebruikers om hun specifieke beweegredenen beter te begrijpen, maar ook om de aandacht te vestigen op een telkens terugkerende problematiek.

DE BROUWERIJ ATLAS

Op basis van een overeenkomst met een vastgoedmaatschappij die oorspronkelijk een jaar zou duren, mocht het collectief *En silence* in 2017 de ruimten in gebruik nemen van de vroegere Atlas-brouwerij, die haar activiteiten op het einde van de jaren 1950 had stopgezet. Het doel was om er ateliers in te vestigen en er vervolgens concerten en tentoonstellingen te houden. Het dagelijkse beheer gebeurt op collectieve wijze door een actieve en dynamische kern, waar zich geregeld nieuwe leden bij aansluiten. Op de vraag waarom ze

Afb. 6

Régis Jocteur Monrozier, *Cro*, Installatie in situ. Lange houten tafel en vijf bijbehorende krukjes vervaardigd uit de deur van de vroegere gistzaal. Materiaal : naaldhout, staal, polyester. (© J.Meier).

de naam van de site hebben behouden, als een gedeponeerd merk, in plaats van een nieuwe naam te bedenken die beter weergeeft waar ze mee bezig zijn, antwoorden de leden unaniem: 'De naam is verbonden met de plaats. Wij hebben van in het begin gezegd dat wij niet aan de naam Atlas zouden raken. Dat was voor ons vanzelfsprekend omdat deze plaats deel uitmaakt van het collectieve geheugen.'²

De Kuregemwijk in Anderlecht, centrum van industriële activiteit in de 19de eeuw door haar strategische ligging nabij het kanaal van Brussel naar Charleroi, biedt vandaag een totaal andere aanblik³. In 1913 ging een brouwerij op stoomkracht van start in de Vrij-Onderzoekstraat, op de hoek met de Scheutveldstraat. De bouw verliep in meerdere fasen. Eerst werden de brouwzaal, de machinezaal, de gist-

Afb. 7

De Brouwerij Atlas. Binnenzicht [A. de Ville de Goyet, 2015 © Urban.brussels].

zaal en de bewaarkelder gebouwd in het midden van het complex. Daarna werden stallen met plaats voor honderd paarden opgetrokken, evenals een woning met kantoren en een refter op de benedenverdieping. Die werd in 1919 verhoogd met een verdieping. Het gebouw strekte zich uit langs de Vrij-Onderzoekstraat en bestaat vandaag nog steeds. Het is in dit gedeelte dat de kunstenaars

wonen. De voorgevel, die gedeeltelijk gesloopt werd in de jaren 1960, verwijst nog naar het productieproces van de geuze, een specialiteit van vele lokale brouwerijen (afb. 1). Van 1913 tot 1926 droeg de brouwerij de naam *Brasserie Saint-Guidon*, naar de lokale patroonheilige. Na de fusie met de *Brasserie du Petit Moulin* werd de naam veranderd in *S.A. Grandes Brasseries Atlas*. De eigenaar was de

familie Van Steenberghe de Ertvelde. In 1925 ten slotte bouwde architect Installé een brouwerijtoren van 25 meter hoog die de kuipen bevatte voor de productie van bier met lage gisting van het pilsstye. De art-decogevul verdraagt het innoverende karakter van het fabricageprocedé 'in cascade', waarbij op elke verdieping een andere bewerking werd uitgevoerd zodat de productie continu kon doorgaan. De brouwerij bleef nochtans onafgewerkt want meerdere bierkuipen werden nooit geïnstalleerd. De brouweractiviteit werd in de jaren 1950 stopgezet na de dood van de eigenaar. De gebouwen werden overgenomen door brouwerij Haacht, die ze alleen nog als bierdepot gebruikte. In 1989 werden de gebouwen gekocht door de Emmaüsgemeenschap, die ze gebruikte om er ingezamelde goederen op te slaan⁴.

Het is in dit tegelijk desolate en poëtische kader, dat zowel de wereld van ruïnes als de interventies van Gordon Matta-Clark oproept, dat van september tot december 2018 de tentoonstelling *La poursuite des choses évidentes* plaatsvond, meer bepaald in de brouwerijtoren (afb. 2 tot 6). De werken die vaak ter plaatse werden gerealiseerd of een directe link hadden met de site, hadden de verdienste om in het decor op te gaan of, omgekeerd, een antwoord te bieden op de verschillende aspecten van de omgevende ruimte. Hier geen curator, maar het gebouw zelf als enige entiteit om relaties van verwantschap tussen de ruimten te genereren. De aanwezigheid van sommige geluidswerken en van water (aangezien het gebouw niet waterdicht is, sijpelde de regen tijdens ons bezoek door de gaten in de plafonds, wat voor een reëel watervaleffect zorgde) maakte het bovendien mogelijk om de geest van de site letterlijk te horen weerklinken.

Om veiligheidsredenen maar ook om ontmoetingen te stimuleren organiseerden de kunstenaars rondleidingen op afspraak, waarbij de bezoekers door het labrynt van het gebouw werden geidst (afb. 7). Nieuwsgierige leken, architectuurliefhebbers en professionals uit de kunstwereld konden na het bezoek in gesprek gaan rond een tafel die speciaal voor de gelegenheid was vervaardigd uit afvalhout, op de bovenste verdieping van de toren. Voor de huurders van Brouwerij Atlas heeft het verlangen om te experimenteren met leefvormen en collectief werk, alsook om een publiek van insiders te bereiken met een programmatie van muziek en plastische kunsten, plaats gemaakt voor een werking die meer is afgestemd op de buurtbewoners, bijvoorbeeld met een filmaanbod in partnership met lokale instellingen en verenigingen.

Sommige leden van het collectief hebben dan weer de ambitie om aansluiting te zoeken bij het meer klassieke circuit van de hedendaagse kunst, door samen te werken met galerijen, 'omdat het een echte noodzaak is om werk te maken en te tonen'. Zichtbaarheid is belangrijk, zeker voor het bekomen van subsidies of privéfondsen die onontkenbaar van wezenlijk belang

zijn om hun artistieke en tentoonstellingsactiviteiten – die nu groten-deels onbezoldigd zijn – te kunnen voortzetten. Niet iedereen is het daarmee eens, sommigen houden liever meer afstand ten opzichte van de kunstwereld en de culturele sector, zonder daarom a priori een wisselwerking uit te sluiten die mogelijk kan leiden tot alternatieve samenwerkingsmodellen tussen de openbare en de privésector. Of zoals een van de leden van het collectief het samenvat: *"Ik wil me helemaal niet afzetten tegen de wereld van de hedendaagse kunst. Ik maak evengoed tentoonstellingen voor galerijen als voor hier [...] Voor mij is het in geen geval een militante strijd. Het gaat erom de voorwaarden te creëren voor de eigen vrijheid."* Tegen eind dit jaar zullen de bewoners echter een ander onderkomen moeten vinden aangezien de overeenkomst met de eigenaar dan afloopt.

.....

DE RESIDENTIE VAN HET GESÙ-KLOOSTER: GREYLIGHT PROJECTS

Het in 2009 in Hoensbroek (Nederland) opgerichte *Greylight Projects* is sinds 2013 gevestigd in Brussel in de voormalige Gesù-residentie, die deel uitmaakt van het complex dat door de jezuïeten in

1856 werd gebouwd. Het is een autonome vzw die beheerd wordt door kunstenaars die er werken in ateliers en over twee ingerichte tentoonstellingsruimten beschikken, de ene in de kelder, de andere in de kapel van de congregatie, op de eerste verdieping van het gebouw in de Brialmontstraat.

Het gebouw, dat drie bouwlagen telt, werd in twee opeenvolgende fasen, vanaf 1890 en 1897, opgetrokken in een eclectische stijl naar de plannen van ingenieur G. Van Ophem⁵. De gevels in rode en gele baksteen werden opgetrokken in een zeer verzorgde neo-byzantijnse stijl. De kapel op de eerste verdieping bezit dezelfde kenmerken en werd tot 1990 gebruikt door de jezuïeten. Na hun vertrek richtte het toneelgezelschap BRONKS de kapel in als toneelzaal en repetitieruimte. Het voorste deel van het schip werd blauw geschilderd en het plafond werd afgedekt met platen. Het gezelschap verhuisde in 2008, waarna de kapel haar vroegere uitzicht terugkreeg.

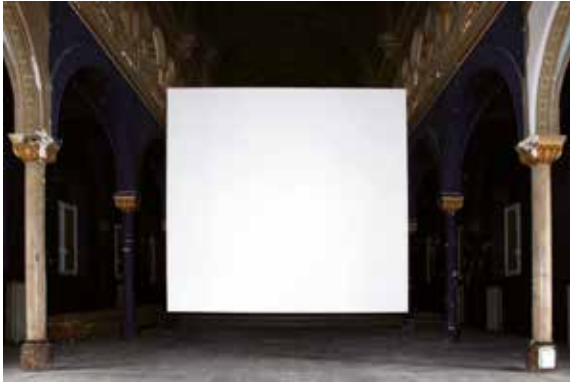
In 2013 – het gebouw stond toen nog altijd leeg – werden de ruimten ontdekt door drie kunstenaars en via *Entrakt*, een bedrijf dat gespecialiseerd is in het tijdelijke beheer van leegstaand vastgoed⁶, kregen ze een

Afb. 8
Zicht op het atelier van kunstenaar Joséphine Kaepelin op de benedenverdieping van het gebouw, 2018. Alle rechten voorbehouden aan de kunstenaar.

Afb. 9
Zicht op het atelier van kunstenaar Marcin Dudek op de eerste verdieping van het gebouw, 2018. Alle rechten voorbehouden aan de kunstenaar.

Afb. 10

Wouter Huis, *Sans titre* (square), 2016. Installatie in situ bestaande uit een projectiescherm dat dwars in de centrale beuk van de kapel van de Congregatie is opgehangen. Alle rechten voorbehouden aan de kunstenaar.

Afb. 11

John Ryan Brubaker, *Every Path is Viable* (Prishtina), 2015. Foto afgedrukt op een reclamebord buiten, geïnstalleerd op de hoek van de Brialmontstraat en de Staartsterstraat. Alle rechten voorbehouden aan de kunstenaar.

Afb. 12

Claude Cattelain, installatie in situ met planken van gerecupereerd hout die de toegang tot een van de vertrekken blokkeren, in het kader van de tentoonstelling *Current Residents & Associates*, april 2017. Alle rechten voorbehouden aan de kunstenaar.

voorlopig huurcontract⁷. In het begin was er geen elektriciteit, de ruimten waren klein en op de benedenverdieping werden slechts drie studio's ingericht. Het project nam echter geleidelijk aan uitbreiding, zoals Wouter Huis, een van de oprichters, vertelt: "*Sinds 2015 is de dynamiek in het gebouw veranderd. Na de renovatiewerken aan de trap hebben we de eerste en tweede verdieping kunnen openstellen. Er zijn meer professio-*

nele kunstenaars die de ateliers bezetten en die er echt in investeren (afb. 8 en 9). De kapel is trouwens toegankelijk gemaakt voor vertoningen, performances en concerten, wat voor een nieuwe impuls gezorgd heeft."⁸

Op de vraag naar de oriëntatie van de programmatie in *Greylight Projects* en zijn interne organisatie antwoordt Huis: "*Er gebeurt een selectie aan de basis. De reside-*

rende kunstenaars hoeven niet aan de programmatie mee te werken, maar ze moeten wel geëngageerd zijn in hun artistieke praktijk. [...] Greylight is een platform dat kunstenaars de mogelijkheid biedt om projecten te tonen waarmee ze elders niet terecht kunnen. Daarnaast is er een programmatie die wordt ontwikkeld door kunstenaars en curatoren die we uitnodigen" (afb. 10 tot 12).

Bij gebrek aan structurele steun werkt de vzw met eigen middelen, die ze voornamelijk haalt uit de verhuur van de ateliers. De huurtarieven liggen lichtjes onder de marktprijs. De reputatie en het ongewone karakter van de locatie trekken kunstenaars en curatoren aan. Elk jaar worden hier tijdens de beurs *Art Brussels* 'openateliërdagen' georganiseerd, die zijn uitgegroeid tot niet te missen evenementen voor verzamelaars, kunstenaars en professionals uit de kunstwereld. Hoewel de link tussen het culturele verleden van het gebouw en zijn huidige functie ver weg lijkt, kunnen we toch stellen dat de religieuze sfeer van de kapel een omgeving is die gunstig is voor de completatieve dimensie van kunst

HECTOLITRE: KATALYSATOR VAN UITWISSELINGEN

In tegenstelling tot de twee eerste voorbeelden is *Hectolitre* een project dat duurzaam wil zijn. Het initiatief werd genomen door Philippe Delvaux, inwoner van de Marollenwijk, die er al meerdere jaren van droomde een plaats te kunnen inrichten die zou openstaan voor zowel kunstenaars als buurtbewoners, met een echte sociale verankering. De ontdekking van de locatie bracht de bal aan het rollen (afb. 13). Het gebouw, waarin vroeger een parenclub was gevestigd met de naam *La Porte des Sens*, is georganiseerd rond een centraal atrium dat zich opent naar de twee eerste hogere verdiepingen en de ruimte omvormt tot een reusachtige klankkast. Het zeer barokke decor is een erfenis van de vroegere eigenaar, een antiquair met een eclectische smaak en groot liefhebber van art brut die het interieur decoreerde met zijn vondsten, een beetje naar het voorbeeld van de *Facteur Cheval* in Frankrijk. De familiale vermogensbeheerder die met de aankoop dit bouwblok in het hart van de stad wou bewaren, heeft het decor van de club intact gelaten.

De overeenkomst die twee jaar geleden gesloten werd met Philippe Delvaux, bestuurder van *Hectolitre*⁹, heeft een reflectie op gang gebracht over hoe men de intentie om deze ruimten te benutten in een definitieve vorm kan gieten en een echte gemeenschapsdynamiek kan ontwikkelen. De eerste testfase alvorens met verbouwingswerken te beginnen is meer dan een jaar geleden van start gegaan. 'Tijdelijke bewoningen', zegt Philippe Delvaux, "zijn vaak momenten van windstilte, in afwachting dat er een totaal verschillende project van de grond komt, maar alles gebeurt hier in continuïteit. Daarom is er ook geen vast

Afb. 13

Zicht op het gebouw in de Hectoliterstraat (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels).

omlijnd draaiboek, het is een evolutief proces"¹⁰.

Lucie Fournier en Mladen Bundalo, respectievelijk cultureel projectleider en professioneel kunstenaar, werken sinds september 2018 mee en hebben hun expertise in het project ingebracht (afb. 14). Zij houden zich bezig met de dagelijkse coördinatie van de evenementen, de regie en het onderhoud. In ruil daarvoor bewonen

ze gratis een van de appartementen in het gebouw. Er zijn verschillende ruimtetypes, met tot de verbeelding sprekende namen, gekoppeld aan diverse vormen van cohabitatatie. Op de benedenverdieping bevindt zich *Le Réacteur* (afb. 15), het kloppende hart van het complex, met een bar, een klein podium, een dj-ruimte en een leeg zwembad, waar evenementen van uiteenlopende aard kunnen plaatsvinden (boeklanceringen,

Afb. 14

Zicht op de tuin, foto genomen vóór de performance van Dominique Thirion, tijdens de vernissage van de tentoonstelling *Petites conversations entre amis*, een initiatief van Sabine Sil (© Mladen Bundalo).

Afb. 15

'Réacteur', kelderverdieping. Foto genomen tijdens de performance van Eleanor Ivory Weber (© Steven Jouwersma).

performanceavonden, concerten, enz.) met zowel lokaal als internationaal karakter. Op de tweede verdieping liggen de gedeelde ateliers voor korte en middellange residenties, terwijl op de derde verdieping de 'studio' gelegen is, een co-working-ruimte voor beeld en geluid geleid door de vzw Playful (www.playful.space). Een groot gedeeld terras op de derde verdieping en een residentie op de vierde verdieping om ongestoord te kunnen nadenken (filosofen, schrijvers, kunstenaars) vervullen het geheel. De *Trait d'union* en de *Vitrine* (afb. 16) zijn autonome ruimten die direct uitgeven op straat en zo uitermate geschikt zijn voor projecten met een sociale of burgerschapsdimensie, die meer direct de wijk aangaan. Deze opdeling is modulerbaar en kan worden aangepast aan de noden van de gebruikers. Het uiteindelijke doel blijft steeds om uitwisseling en overdracht van kennis te vergemakkelijken op een informele en constructieve manier.

De artistieke projecten worden geselecteerd op basis van oproepen tot kandidaatstelling die verspreid worden via professionele netwerken, de website en de sociale media. Daarbij moet er altijd een link bestaan met de bijzondere geschiedenis van

deze plek. *"Wij hebben zeer veel respect voor het geheugen van deze ruimte. Dat is een redelijk gevoelige zaak, aangezien het te maken heeft met seksualiteit en sociale normen. We willen in geen geval meewerken aan de exploitatie van dit verleden door het op te hemelen of te banaliseren. Wij moeten zeer alert blijven voor de voorstellen voor evenementen die we ontvangen om te vermijden dat één type gemeenschap zich deze plaats toe-eigent, we willen hier namelijk geen gevoel van uitsluiting bij de wijkbewoners creëren"*.

Dankzij deze nieuwe synergie hebben sinds het najaar 2018 17 evenementen van zeer diverse aard kunnen plaatsvinden. Het project wint aan maturiteit en profiteert van de co-constructie en de energie van vrijwilligers die er wordt ingepompt, in de hoop dat op termijn een budget kan worden vrijgemaakt om een of twee personen in dienst te nemen. Voorlopig zijn de huurinkomsten voldoende om de lasten te betalen en te investeren in materiaal. De komende maanden moeten werken op het aangrenzende terrein de bouw van drie bijkomende studio's mogelijk maken om zo de onthaalcapaciteit van het gebouw te vergroten.

CONCLUSIE

Aan de hand van deze drie voorbeelden stellen we vast dat de esthetische en economische dimensies nauw met elkaar verbonden zijn, waarbij de rol van de kunst als aanwijzer en vector van sociale transformatie in de verf wordt gezet. Vertrekkend van een situatie waarin de noodzaak primeert, hebben de kunstenaars van *En silence* en die van *Greylight projects* de opportuniteiten aangewend die de ligging en de erfgoedwaarde van de gebouwen boden om experimentele en bijzondere projecten te ontwikkelen voor een gevarieerd publiek. Het *Hectolitre*-project gaat uit van een sociale en volkse context en heeft als doelstelling een duurzame dialoog tussen de gemeenschappen te creëren, waarvan de architectuur het uithangbord is.

Ver van het romantische en karikaturale beeld van de kunstenaar als eenzame schepper in zijn atelier, functioneren deze ruimten als laboratoria van ideeën en incubatoren van ervaringen. De kunstenaars vinden er oplossingen om op eigen schaal de wereld te verbazen, met middelen die zeker bescheiden maar vaak ook poëtisch zijn.

Vertaald uit het Frans

Afb. 16

Zicht op de vitrine van de "Trait d'Union" in de Hectoliterstraat (© Mladen Bundalo).

NOTEN

1. Zie hierover: BERNARD, N., met bijdragen van CARNOY, U., KRISLOVA, M., ROLIN, X., DUCHANGE, J., THUEUX, M. en SERROEN, F., *Les occupations précaires. Guide juridique et pratique*, perspective.brussels & Bouwmeester Maître Architecte, Brussel, 2018 [online uitgave www.perspective.brussels].
2. Interview in de Brasserie Atlas op 18 februari 2019 met de leden van het collectief *En silence*. De volgende citaten komen uit hetzelfde interview.
3. Voor een volledig historisch overzicht: DE FOSSE, M., Brouwerij Atlas, industrialisering van een sector, *Erfgoed Brussel*, nr. 15-16, Brussel, 2015, pp.50-61.
4. Zie *Anciennes Brasseries Atlas, Anderlecht-Cureghem*, een studie uitgevoerd door Guido Vanderhulst op vraag van architect Philippe De Bloos, online geraadpleegd op de website www.bruxellesfabriques.be.
5. GAUTIER, P., en MISSON, J.-S., *Le Gesù (1856-2006), étude historique et architecturale de l'église, des résidences et des propriétés de la Compagnie de Jésus à Saint-Josse-ten-Noode*, januari 2007 [onuitgegeven studie – Documentatiecentrum van urban.brussels].
6. De onderneming Entrakt of andere zoals Camelot bieden eigenaars van leegstaand vastgoed garanties en een juridisch statuut om een tijdelijke bewoning tegen lage huur mogelijk te maken. Deze ondernemingen worden door sommige burgerverenigingen en huurdersbonden beschouwd als een manier om te speculeren op de woningcrisis, vooral sinds op 5 oktober 2017 een antikrakerswet, bedoeld om de bezetting van gebouwen strafbaar te maken, is goedgekeurd.
7. Van de drie kunstenaars die aan de oorsprong liggen van het project, Marc Buchy, Wouter Huis en Stefan Piat, zijn alleen de eerste twee nog altijd actief binnen de organisatie.
8. Uittreksel uit het interview met Wouter Huis, stichter van *Greylight Projects*, op 26 maart 2019.
9. De organisatie heeft momenteel nog geen juridisch statuut maar zou zich op het einde van de testfase omvormen tot vzw.
10. Interview met het team van *Hectolitre* op 26 maart 2019. Alle volgende citaten komen uit dit interview.

Homeless artists? The temporary occupation of places of heritage

Drawing on three selected examples, the author here considers what impact it has on an abandoned heritage site when an artists' collective takes it over. What role do these kinds of endeavours play in terms of the reappraisal of examples architectural heritage that are in many cases seen as being of little worth? And more broadly, how important are they as laboratories capable of coming up with lasting solutions? The sites selected for examination are: the old Atlas Brewery in Anderlecht; the former convent of the Church of Gesù, close to Le Botanique; and Hectolitre, situated on the Rue de l'Hectolitre/Hectoliterstraat, just a stone's throw from the Place du Jeu de Balle/Vossenplein and its famous flea market. The architectural qualities of these places, testifying to a rich industrial, traditional, or working-class past, and, equally, the determination shown by the artists involved and the care taken to welcome the public, in an effort to establish a dialogue with the collective in a broader sense, merit our full attention.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque, Griet Meyfroots,
Valérie Orban, Cecilia Paredes,
Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COÖRDINATIE DOSSIER

Paula Dumont

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Julie Coppens

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Werner Adriaenssens, Anne-Lise
Alleaume, Jean-Marc Basyn, Amandine
Berry, Guy Conde-Reis, Françoise
Cordier, Thomas Deprez, Paula Dumont,
Jacqueline Guisset, Pascale Ingelaere,
Christophe Loir, Irène Amanti Lund,
Cristina Marchi, Marc Meganck, Griet
Meyfroots, Eric Min, Valérie Montens,
Marie Nobels, Valérie Orban, Cecilia
Paredes, Christian Spapens, Septembre
Tiberghien, Véronique Van Bunnan,
Brigitte Vander Bruggen, Peter Van
Goethem

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets,
Tom Verhofstadt en de leden van het
redactiecomité

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiqu Belgium NV/SA

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

De families Sergysels en Spanoghe,
Manon Brotcorne, Virginie Luel, Thierry
Mondelaers, Sandrine Tielemans,
Stéphane Vanreppelen

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
Urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Urban.brussels
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te
betalen toch nog gerechtigden zijn
die niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels

LIJST MET AFKORTINGEN

CIDEP – Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG Koninklijk Musea voor
Kunst en Geschiedenis
KMSKB Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
MSB – Museum van de Stad Brussel
PSK – Paleis voor Schone Kunsten
SAB – Stadsarchief Brussel
STIB/MIVB Société des Transports
Intercommunaux de Bruxelles/
Maatschappij voor Intercommunale
Vervoer te Brussel
WHI – War Heritage Institute

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/014

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012- September 2014
Geschiedenis en herinnering

013- December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Laatste nummers

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

urban
.brussels

SUR BRUXELLES URBANISME ET PATRIMOINE
BSE BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED

15 €

ISBN 978-2-87584-182-7